

Terug naar 1937?

Over economische theorie en economisch beleid

Harry Garretsen¹

Rede op 24 januari 1997 uitgesproken bij het aanvaarden van het ambt van hoogleraar economische theorie en economisch beleid aan de Faculteit der Beleidswetenschappen van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Nu de twintigste eeuw er bijna op zit en langzaam aan de balans van de afgelopen honderd jaar kan worden opgemaakt, is het aardig voor de economische wetenschap eens na te gaan welke perioden in deze eeuw belangrijke economische inzichten hebben opgeleverd. Als mij zou worden gevraagd welk jaar er in die zin positief bovenuit steekt, zou mijn keus vallen op het jaar 1937. De jaren dertig worden voor de economische wetenschap naar mijn mening terecht aangemerkt als *the years of high theory* en, zoals ik in deze rede hoop duidelijk te maken, die kwalificatie geldt in het bijzonder voor 1937².

In de economische wetenschap gaat het in essentie om een beperkt aantal zogezegd Brandende Kwesties, die eens in de zoveel tijd het wetenschappelijke debat beheersen. Tot die selecte categorie behoort in ieder geval het coördinatievraagstuk. Hierbij gaat het om de vraag hoe in een markteconomie, waar elk individu allereerst zijn of haar eigen doelen nastreeft, de coördinatie van de economische activiteiten van de individuen geschiedt. Een dergelijke omschrijving van het coördinatievraagstuk zal de meeste sociale

¹ Steven Brakman, Hans van Ees, Lex Hoogduin, Eelke de Jong, Simon Kuipers, Bob Lieshout en Rina de Vries wil ik bedanken voor hun suggesties en/of commentaar op een eerdere versie. Zij zijn uiteraard niet verantwoordelijk voor de uiteindelijke inhoud van de rede. Ten einde dit artikel een zo getrouw mogelijke weergave te laten zijn van mijn inaugurele rede is alles wat "onuitgesproken" is gebleven maar wel van belang is voor de onderbouwing van het verhaal in voetnoten opgenomen. Dit geldt ook voor de literatuurverwijzingen.

² Zie met name Shackle (1967).

wetenschappers bekend in de oren klinken. Wat de analyse van dit vraagstuk in de economische wetenschap echter bijzonder maakt, is dat om redenen die ik nog zal uitleggen economen bovenal gebiologeerd zijn door de vraag of een vrijelijk werkend prijsmechanisme voor een optimale coördinatie zou kunnen zorgdragen³. Is het met andere woorden zo dat de prijzen de diverse vragers en aanbieders in de economie dusdanig sturen dat er een voor iedereen optimale verdeling van goederen en arbeid tot stand komt?

De Britse econoom Dennis Robertson heeft eens verklaard dat wetenschappelijke discussies in de economie hem deden denken aan het verschijnsel dat opgejaagd wild zich vaak in cirkels beweegt. Als je lang genoeg wacht, komt het wild vanzelf weer voorbij. Iets dergelijks geldt zeker ook in de economie: als je lang genoeg wacht duikt een bepaalde kwestie of theorie zonder enige twijfel weer op. Zo zagen in de jaren dertig mijns inziens belangrijke inzichten over het coördinatievraagstuk het licht. Deze inzichten van economen als Keynes en Hayek werden vervolgens veronachtzaamd, maar, naar ik hoop duidelijk te maken, anno 1997 is zowel voor de economische theorie als het economische beleid de tijd gekomen om deze inzichten weer van stal te halen. Sommigen van U denken nu wellicht: moet dat nou een verhaal gebaseerd op stemmen uit het verleden? Ja, dat moet. Voor een goed begrip van plaats en relevantie van het coördinatievraagstuk in de hedendaagse economische wetenschap vormt het werk van deze economen een zinvol vertrekpunt.

De opzet van mijn rede is als volgt. Eerst zal ik kort uitleggen waarom 1937 een belangrijk jaar is, om vervolgens aan te geven dat met bepaalde ideeën van met name Keynes en Hayek tot op heden te weinig is gedaan, iets dat het denken over economische theorie en beleid uiteindelijk geen goed doet.

³ De naam van Adam Smith en de door hem gebruikte metafoor van de onzichtbare hand zijn in de economische wetenschap en ook daarbuiten uiteraard onlosmakelijk met het coördinatievraagstuk verbonden. In de economie wordt meestal aan Smith en de metafoor van de onzichtbare hand gerefereerd als zou Smith hebben beweerd dat via de onzichtbare hand van het prijsmechanisme een optimale coördinatie tot stand zou komen (zie paragraaf 3 van deze rede). Dit is opmerkelijk omdat het bij Smith zelf niet gaat om de constatering dat de onzichtbare hand voor een optimale coördinatie zorgt, maar dat er coördinatie tot stand komt zodanig dat het nastreven van eigenbelang vaak, edoch zeker niet altijd, het algemeen belang dient (zie Peil, 1995 en met name de passage op blz. 291-292 in deel IV.ii van Smiths *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations* (Smith, 1993)). Smiths these is dat het nastreven van eigen doelen als (onbedoeld) neveneffect tot enige mate van coördinatie voor de economie als geheel kan leiden. In de onderhavige rede staat niet ter discussie of via een onzichtbare hand coördinatie-uitkomsten in principe mogelijk zijn (hetgeen naar mijn mening zo is), maar of kan worden onderbouwd dat de onzichtbare hand van het prijsmechanisme in de regel voor een optimale coördinatie zorgt (hetgeen naar mijn mening niet het geval is).

1. Het coördinatievraagstuk en het jaar 1937

The General Theory of Employment, Interest and Money (hierna GT) van John Maynard Keynes is zonder twijfel het meest bediscussieerde, minst begrepen en tegelijkertijd, paradoxaal genoeg, invloedrijkste boek uit de economische literatuur van deze eeuw. Het boek verscheen in 1936, in een periode dat de wereldeconomie in een diepe depressie verkeerde en de werkloosheid ongekend hoog was. Keynes was van mening dat de op dat moment gangbare economische theorie, door hem aangeduid als de klassieke of orthodoxe theorie, geen afdoende verklaring kon bieden voor de werkloosheid. Volgens de klassieke theorie was de werkloosheid vooral te wijten aan te hoge (reële) lonen en het werkloosheidsprobleem zou derhalve door middel van neerwaartse loonaanpassingen kunnen worden opgelost. Immers, zo luidde de redenering, het bestaan van werkloosheid impliceert niets meer of minder dan dat op de arbeidsmarkt het aanbod de vraag overtreft en zoals op elke willekeurige markt waar dit het geval is, kan en zal een onbelemmerd werkend prijsmechanisme dan voor een hernieuwd evenwicht tussen vraag en aanbod zorgen. De onevenwichtigheid, in casu het bestaan van werkloosheid, roept vanzelf een proces van prijsaanpassing op. Het feit dat in de jaren dertig de werkloosheid zeer hardnekkig bleek te zijn, was in deze klassieke benadering dan ook een teken dat het prijsmechanisme op de een of andere manier zijn werk niet kon doen. Fricities aan de aanbodkant van de economie, die tot starre lonen en prijzen leidden, frustreerden de werking van het prijsmechanisme en waren aldus de eigenlijke oorzaak van de werkloosheid. Een dergelijke verklaring van de werkloosheid die zich beperkt tot de werking van de arbeidsmarkt is overigens, zeker naarmate de werkloosheid een structureler karakter heeft, bepaald geen onzin, en diegenen onder U die de discussies over de werkloosheidsproblematiek de laatste jaren hebben gevolgd, weten dat deze analyse niet alleen in de jaren dertig werd verkondigd, maar ook heden ten dage in zowel academische als beleidsdiscussies een prominente plaats inneemt. Deze analyse is echter ook in trek omdat ze verleidelijk eenvoudig van aard is: er wordt slechts gebruik gemaakt van één markt, de arbeidsmarkt, van de drie oer-economische begrippen "vraag, aanbod en prijs" en ze leidt tot een duidelijke beleidsconclusie: zorg voor voldoende marktwerking. Een boodschap die in de Nederlandse context, of het nu de arbeidsmarkt of een andere markt betreft, de laatste jaren sowieso sterk wordt gepromoveerd. Het huidige kabinet heeft het idee van "meer markt en meer marktwerking" zelfs tot een van de hoofdlijnen van het beleid gemaakt. Ik zal hierop aan het eind van mijn rede terugkomen. Eerst bespreek ik echter de theorie, dan volgt het beleid.

Wat stelde Keynes tegenover de klassieke analyse van een depressie als in de jaren dertig? Afgaande op de meeste leerboeken: dat de depressie en de werkloosheid niet zozeer met een slecht werkende aanbodkant van de economie van doen hadden, maar met een tekortschietende vraag naar goederen en arbeid. De beleidsconclusie luidt dan dat de overheid via een stimuleringsbeleid voor extra vraag zou moeten zorgen. Het lijkt niet overdreven te stellen dat heden ten dage in beleidskringen, maar zeker ook in een gedeelte van de economische wetenschap, Keynes bovenal wordt geassocieerd met het te pas en vooral te onpas willen voeren van een stimuleringsbeleid. Als dit beeld over de "erfenis van Keynes" zou kloppen, biedt de GT weinig nieuws, aangezien de genoemde beleidsaanbevelingen reeds zijn te vinden in eerder werk van Keynes. De GT gaat niet of nauwelijks over economisch beleid, maar bevat een omstreden poging aan te tonen dat de klassieke theorie ten principale niet geschikt is om verschijnselen als massa-werkloosheid, die op het niveau van de economie als geheel spelen, te analyseren. Dit komt omdat volgens Keynes in de klassieke theorie ten onrechte wordt verondersteld dat dergelijke macro-economische verschijnselen van dezelfde orde zouden zijn als de micro-economische onevenwichtigheden op de spreekwoordelijke markt voor appels of peren. Dientengevolge, *en hier ligt het verband met het coördinatievraagstuk*, is het de vraag of voor de economie als geheel wel mag worden aangenomen dat een vrijelijk werkend prijsmechanisme als vanzelf zorg draagt voor het verdwijnen van de werkloosheid en daarmee voor een optimale coördinatie⁴.

Dat de meningen over de inhoud en betekenis van de GT sterk uiteenlopen, heeft zeker te maken met de bij tijden warrige structuur van het boek en, belangrijker nog, met de door Keynes gevolgde methode om schijnbaar bepaalde variabelen soms als exogeen en dan weer als endogeen te beschouwen. Dit heeft tot gevolg dat er als het ware een toneelstuk wordt opgevoerd, waarbij het voor de toeschouwer niet altijd duidelijk is wie er op het toneel staan en wie zich in de coulissen bevinden. Deze onduidelijkheden betreffen bijvoorbeeld de geldlonen en de rol van verwachtingen. In het grootste gedeelte van het boek worden alle variabelen uitgedrukt in termen van *wage-units*, waardoor de indruk ontstaat dat wordt verondersteld dat de nominale lonen gegeven zijn, maar die laatste conclusie spoort dan weer niet met de analyse in met name hoofdstuk 19 van de GT waar expliciet wordt onderzocht wat de gevolgen van loonsveranderingen voor de produktie en werkgelegenheid zijn. Met betrekking tot de rol van verwachtingsvorming (en daaraan gekoppeld de rol van onzekerheid) geldt in nog sterkere mate dat dikwijls moeilijk valt uit

⁴ De navolgende uiteenzetting over de ideeën van Keynes is grotendeels gebaseerd op Garretsen (1992). Verwijzingen in de tekst naar het werk van Keynes refereren aan *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, vol. 1-29, MacMillan, Londen, 1973.

maken of Keynes veronderstelt dat de verwachtingen van de economische agenten nu wel of niet geacht worden uit te komen, in hoeverre het bestaan van onzekerheid deze verwachtingen determineert en tot slot hoe de verwachtingen doorwerken op andere variabelen als de investeringen en de interestvoet⁵.

Ondanks deze onduidelijkheden is er wel degelijk sprake van belangrijke theorievorming. Dat dit zo is, blijkt, meer nog dan uit de GT zelf, uit een artikel dat Keynes in 1937 schreef als reactie op de eerste kritieken op de GT. In dit korte artikel, in de verzamelde werken van Keynes telt het nauwelijks 15 bladzijden, zet Keynes de belangrijkste theoretische verschillen tussen zijn theorie en de klassieke theorie uiteen. In tegenstelling tot de GT is Keynes' samenvatting van de hoofdpunten van zijn boek glashelder. Met het artikel uit 1937 als gids laten de voor het coördinatievraagstuk belangrijkste kenmerken van Keynes' eigen theorie en de klassieke theorie zich ruwweg als volgt in kaart brengen.

In de klassieke theorie, die ten tijde van Keynes gangbaar was, zijn, zoals reeds gezegd, in geval van flexibele reële lonen de vraag naar arbeid en het aanbod van arbeid aan elkaar gelijk. Dit betekent niet alleen dat het niveau van werkgelegenheid en produktie zijn bepaald, maar ook dat de werkgelegenheid volledig is. Op de goederenmarkt zorgt de interestvoet voor evenwicht tussen vraag en aanbod zodanig dat mutaties in de interestvoet ervoor zorgen dat de vraag in de pas blijft lopen met het reeds via de arbeidsmarkt bepaalde aanbod van goederen. Het niveau van de interestvoet waarbij geldt dat vraag en aanbod gelijk zijn, wordt aangeduid als de natuurlijke interestvoet. Zeker op lange termijn is er een scheiding tussen de reële sfeer van de economie (de arbeids- en goederenmarkt) en de monetaire sfeer. Veranderingen in nominale variabelen hebben conform de Kwantiteitstheorie uiteindelijk slechts nominale effecten. Verwachtingen van individuen over de werking van de economie en over de mogelijke acties van anderen spelen geen expliciete rol en voor zover van verwachtingen wordt gerept, hebben de individuen in de economie een volledig zicht op de werking van de economie en het gedrag van anderen, ze beschikken kortom over volledige kennis.

Wat betreft het coördinatievraagstuk zijn de conclusies dan duidelijk. In de eerste plaats is er geen wezenlijk verschil tussen het analyseren van één markt of van een gehele economie. In de tweede plaats is er in geval van flexibele lonen en prijzen slechts ruimte voor één bepaalde optimale coördinatieuitkomst, te weten volledige werkgelegenheid met bijbehorend produktieni-

⁵ Zie bijvoorbeeld Kregel (1976), Hoogduin (1991, hoofdstuk 7) en Garretsen (1992, blz. 30-37) over de (Marshalliaanse) analysemethode van Keynes in de GT.

veau; een uitkomst die simpelweg verondersteld wordt te zijn gerealiseerd als lonen en prijzen volledig flexibel zijn.

Zonder al te gedetailleerd te willen zijn, kunnen de belangrijkste theoretische inzichten van Keynes' algemene theorie en hun belang voor het coördinatievraagstuk worden toegelicht door met behulp van een eenvoudig voorbeeld na te gaan hoe het klassieke raamwerk wordt geamendeerd. Om te beginnen wordt door Keynes duidelijk gemaakt dat, in tegenstelling tot wat de klassieke theorie stelt, de economie als geheel een andere analyse behoeft dan de afzonderlijke markt voor appels of peren, omdat hetgeen op het individuele of micro-niveau als gegeven mag worden beschouwd, op het niveau van de gehele economie of het macro-niveau dikwijls juist niet gegeven is. Zo kan het in geval van werkloosheid voor één aanbieder van arbeid verstandig zijn te pogen zich voor een lager loon aan te bieden ten einde werkgevers te bewegen hem of haar in dienst te nemen. Wat nu echter als alle aanbieders van arbeid tot deze strategie besluiten? Dan zien de ondernemers niet alleen de loonkosten dalen, maar als gevolg van de gedaalde inkomens ook de vraag naar hun produkten. Dit voorbeeld van een zogenoemde samenstellingsfout of *fallacy of composition* illustreert waarom het logisch niet juist behoeft te zijn macrovraagstukken met behulp van een micro-analogie te lijf te gaan⁶. Het voorbeeld van de gezamenlijke loonsverlaging geeft ook aan dat op het niveau van de economie als geheel vraag en aanbod interdependent zijn: een verandering aan de aanbodkant (de verlaging van de loonkosten) is tevens een verandering aan de vraagzijde (lonen zijn immers inkomens). Verder geeft het voorbeeld aan dat het prijsmechanisme voor de economie als geheel anders werkt dan men op grond van de analogie met prijsaanpassingen op één markt zou denken. Sterker nog, in het geval van een collectieve loonsverlaging is het in principe mogelijk dat door de gedaalde vraag naar goederen het prijspeil evenveel daalt als de geldlonen, met als gevolg dat de reële arbeidskosten (het reële loon) ongewijzigd blijven en er geen arbeider extra in dienst wordt genomen. Het klassieke prijsmechanisme werkt in dat extreme geval in het geheel niet. Meer in het algemeen betekent een en ander bij Keynes dat door de interdependenties tussen individuele vragers en aanbieders een flexibel werkend prijsmechanisme zeker niet als vanzelf voor een optimale coördinatie zorgt. Integendeel, slechts bij toeval zullen prijzen zorgen voor een optimale coördinatie. Dat dit zo is, heeft bij Keynes uiteindelijk te maken met het feit dat individuen hun beslissingen moeten baseren op een onvolledige kennis over de werking van de economie en de (verwachte) gedragingen van andere individuen. Met name toekomstgerichte variabelen als de investeringen of de

⁶ Zie Keynes (1936, blz. 257-271) voor dit voorbeeld van een samenstellingsfout. Pen (1991) gebruikt dezelfde samenstellingsfout als kapstok voor zijn analyse van het coördinatievraagstuk.

interestvoet worden in sterke mate bepaald door het feit dat individuen hun beslissingen moeten nemen onder condities van fundamentele onzekerheid, hetgeen, zo moge duidelijk zijn, in scherp contrast staat met de klassieke aanname van volledige kennis.

Er valt uiteraard veel meer te zeggen over inhoud en betekenis van de GT, maar de genoemde kenmerken geven reeds aan dat de klassieke visie op het coördinatievraagstuk op de helling moet⁷. Immers:

- In de eerste plaats is er, zoals gezegd, wel degelijk een analytisch verschil tussen micro en macro, hetgeen uiteindelijk betekent dat voor de economie als geheel het prijsmechanisme anders werkt dan in de klassieke theorie wordt aangenomen, met als gevolg dat flexibele lonen en prijzen *geen* garantie zijn voor een optimale coördinatie.
- In de tweede plaats is er een duidelijk besef dat individuen met hun onvolledige kennis bewust of onbewust *zelf* voor de coördinatie van hun economische activiteiten moeten zorgen, de coördinatie wordt derhalve niet langer verondersteld.

Een belangrijke manier waarop dit laatste bij Keynes naar voren komt, is in de analyse van de rol van conventies. Deze worden door individuen gehanteerd om, ondanks hun beperkte informatie, toch economisch te kunnen handelen. Conventies, maar ook zaken als contractvorming en andere instituties, fungeren volgens hem als coördinerende mechanismen in een markteconomie. Anders dan in de klassieke wereld, betreft het hier coördinatie die dus voortkomt uit het feit dat individuen noodgedwongen zelf voor enige mate van coördinatie, hoe imperfect ook, dienen te zorgen. Conventies en instituties verschaffen zo aan de economie als geheel een zekere stabiliteit. Het moge duidelijk zijn dat de op die manier gerealiseerde coördinatie niet voor eeuwig gegeven is. Het ligt in de aard van conventies dat deze zich plotseling kunnen wijzigen. Of, in de woorden van Keynes: "the [...] conventional method of calculation will be compatible with a considerable measure of continuity and stability in our affairs, *so long as we can rely on the maintenance of the convention*" (Keynes, 1936, blz. 152, cursivering in het origineel)⁸.

De indruk is inmiddels wellicht ontstaan dat de aandacht voor het coördinatievraagstuk voortkomt uit een gering geloof van mijn kant in het belang van het

⁷ Zie Garretsen, 1992, blz. 21-30 voor een nadere toelichting. De twee cruciale verschillen met de klassieke analyse, zoals die ten tijde van Keynes gangbaar was, zijn de endogeniteit van het inkomen en de introductie van fundamentele onzekerheid (en dus niet (!) de veronderstelling van loon en/of prijsstarheid). In de in paragraaf 2 van de rede te behandelen incorporatie van Keynes in de naoorlogse theorie wordt de endogeniteit van het inkomen gehandhaafd, maar wordt geabstraherd van de rol van onzekerheid en bijbehorende verwachtingen en wordt wel uitgegaan van loon- en/of prijsstarheid.

⁸ Davis (1994) geeft aan dat deze nadruk op conventies zich niet tot het economische denken van Keynes beperkt maar ook implicaties heeft voor zijn filosofische denkbelden.

prijsmechanisme. Deze indruk is onjuist. Het gaat niet om de vraag of het prijsmechanisme wel of niet belangrijk is (hetgeen ongetwijfeld zo is, het vormt de hoeksteen van elke markteconomie), maar om de vraag of kan worden *onderbouwd* dat een vrijelijk werkend prijsmechanisme doorgaans als vanzelf voor de economie als geheel een optimaal evenwicht oplevert. De Oostenrijkse econoom en latere Nobelprijswinnaar Friedrich Hayek, in veel opzichten de absolute tegenpool van Keynes en een fervent pleitbezorger van de deugden van een vrije markteconomie, publiceerde in 1937 een artikel onder de titel "Economics and Knowledge", waarin hij expliciet het coördinatievraagstuk aan de orde stelt⁹. De bedoeling van Hayek in dat artikel is na te gaan welke rol de veronderstellingen ten aanzien van de *kennis* waarover individuen beschikken, spelen in de economische analyse. Hayek stelt evenals Keynes centraal dat de kennis van individuen over de werking van de economie zeer onvolledig is en per individu zal verschillen. Het centrale coördinatieprobleem in een markteconomie is volgens Hayek of vanuit een situatie van beperkte individuele kennis een evenwicht voor de economie als geheel kan ontstaan. De vraag is dus niet zozeer of de vrije werking van het prijsmechanisme een optimaal evenwicht oplevert, maar of er in beginsel wel een evenwicht tot stand kan komen. Naar Hayeks mening wordt dit probleem in de gangbare economische theorie omzeild door alleen evenwichtssituaties te analyseren, waarmee impliciet wordt verondersteld dat het coördinatieprobleem is opgelost. Die oplossing bestaat er uit dat, zoals in de klassieke theorie ook verondersteld wordt, individuen geacht worden volledige kennis (*perfect foresight*) te bezitten, waardoor er niets te coördineren overblijft en de economie zich enkel en alleen in evenwichtssituaties zal bevinden. Het coördinatieprobleem wordt aldus weggedefinieerd: "The statement that, if people know everything, they are in equilibrium is true simply because that is how we define equilibrium. The assumption of a perfect market in this sense is just another way of saying that equilibrium exists but it does not get us any nearer an explanation of when and how such a state will come about. It is clear that, if we want to make [this] assertion we must explain by what process they will acquire the necessary knowledge" (Hayek, 1937, blz. 46). In het artikel uit 1937 wordt door Hayek geen antwoord gegeven op de vraag hoe individuen in geval van onvolledige kennis dan wel tot coördinatie van hun activiteiten komen. In zijn latere werk heeft Hayek twee antwoorden op deze vraag gegeven. Aanvankelijk was het antwoord dat, niet erg verrassend, het prijsmechanisme als coördinerend mechanisme fungeert en dat via prijzen transmissie van informatie plaatsvindt. Hoe deze transmissie plaatsvindt, blijft

⁹ De passage over Hayeks ideeën over het coördinatievraagstuk is gebaseerd op Garretsen (1993); naast Hayek (1937) zijn met name Hayek (1945, 1946: de rol van prijzen in de transmissie van informatie) en Hayek (1967, 1973, 1978: de rol van instituties) van belang.

evenwel onbesproken. Het tweede meer recente antwoord is, aansluitend bij Keynes, dat de noodzakelijke coördinatie wordt bereikt doordat allerlei regels en instituties een kader vormen waarbinnen individuen hun beslissingen kunnen nemen. Deze regels en instituties en de resulterende economische structuur zijn niet van bovenaf opgelegd, maar vormen een spontane door de individuen zelf, als bijproduct van hun individueel handelen, gecreëerde orde, waarvan het ontstaansproces doet denken aan de manier waarop sommige biologen vanuit de evolutietheorie de totstandkoming van orde beschrijven. Evenals bij Keynes is de hoofdboodschap bij Hayek dat individuen zelf, bewust of vaker nog onbewust, voor de coördinatie zorgen en dat er geen reden is aan te nemen dat in een dergelijke wereld een volledig vrij werkend prijsmechanisme als vanzelf een optimaal evenwicht voor de economie als geheel oplevert¹⁰.

2. De terugkeer naar de klassieke theorie

Tot zover de terugblik naar 1937, een jaar waarin op het theoretische vlak over het coördinatievraagstuk belangrijke dingen zijn gezegd. Het lag voor de hand dat er na de Tweede Wereldoorlog op de theoretische inzichten van Keynes en Hayek, de twee toonaangevende economen in de jaren dertig, zou worden voortgeborduurd. Dit gebeurde echter niet. Integendeel, de naoorlogse theorievorming kan, ondanks de door Keynes en Hayek gesignaleerde problemen, tot voor kort vooral worden gezien als het verfijnen van wat hiervoor als de klassieke theorie is aangeduid. Bij gevolg verdween het coördinatievraagstuk weer naar de achtergrond. De ideeën van Hayek raakten onder invloed van de opkomst van het "Keynesiaanse" denken al snel uit de mode, maar de algemene theorie van Keynes verging het feitelijk niet veel beter. Wat bekend kwam te staan als de Keynesiaanse theorie bleek op essentiële punten te verschillen met de zojuist door mij genoemde hoofdpunten van die algemene theorie. De belangrijkste reden hiervoor was en is dat de ontwikkeling van de Keynesiaanse theorie vooral een poging behelst Keynes te incorporeren in het formele kader van de algemene evenwichtsanalyse. Het gevolg van deze poging is dat het Keynesianisme nagenoeg wordt vereenzelvigd met starre lonen of prijzen. Van "Mr. Keynes and the Classics" van John Hicks uit 1937 tot de meest recente Keynesiaanse loot, de zogenaamde nieuw-Keynesiaanse stroming, geldt, op een paar belangrijke uitzonderingen na, dat

¹⁰ Zoals reeds in de inleiding van de rede werd gesteld, sluit deze visie op het coördinatievraagstuk bepaald niet uit dat coördinatie als het ware via een onzichtbare hand tot stand zou kunnen komen, wat ze wel uitsluit is dat via een of andere onzichtbare hand in de regel als vanzelf een optimale coördinatie wordt gerealiseerd. Voor de biologie als inspiratiebron voor economische theorievorming zie ook Hoogduin (1993, 1996).

de Keynesiaanse conclusies grotendeels staan of vallen met de veronderstelde mate van prijs- en loonstarheid. Als lonen en prijzen namelijk flexibel zijn, volgt in deze op de algemene evenwichtsanalyse gebaseerde "Keynesiaanse" benaderingen de *klassieke* uitkomst dat een evenwicht met volledige werkgelegenheid en bijbehorend produktieniveau tot stand komt. Of, zoals het in de leerboeken macro-economie staat, dan bevinden produktie en werkgelegenheid zich op hun natuurlijke niveau. Stimuleringsbeleid heeft alleen op korte termijn, als lonen en prijzen star zijn, reële effecten, en de discussie over het beleid is daarmee in feite een discussie over de veronderstelde mate van loon- en prijsflexibiliteit. De onderliggende economische structuur en de wijze waarop economische agenten, waaronder de overheid, deze zelf vorm geven is nauwelijks onderwerp van discussie¹¹. Gaandeweg zijn er steeds meer elementen in de macro-economische theorie geslopen die sporen met de in het voorgaande uiteengezette klassieke theorie. Zo vervullen het natuurlijke produktie- en werkgelegenheidsniveau uit de moderne economische theorie dezelfde rol als de eerder genoemde natuurlijke interestvoet en is de rationele verwachtingenhypothese het stochastische broetje van de assumptie van volledige kennis uit de oude klassieke theorie. De recente nieuw-Keynesiaanse stroming incorporeert zowel het idee van een natuurlijk produktieniveau als de assumptie van rationele verwachtingen en probeert vervolgens, hoofdzakelijk via het rationaliseren van allerlei loon- en prijsrigiditeiten, te laten zien hoe fricties aan de *aanbodkant* van de economie een optimale werking van het prijsmechanisme in de weg staan. Wie zich nog de klassieke diagnose van de Grote Depressie uit het begin van deze rede herinnert, zal het duidelijk zijn dat dit meer als een klassieke theorie klinkt dan als een vervolg op de theorie van Keynes. Al met al geldt dus, om met Robertson te spreken, dat als je lang genoeg wacht dezelfde theorie, weliswaar soms vermomd als een ander beest, opnieuw voorbijkomt.

Er valt voor de fijnproevers meer te melden over het Keynesiaanse karakter van de diverse hedendaagse economische scholen, maar de kern is dat door de keuze voor het raamwerk van de algemene evenwichtsanalyse al deze scholen, neo, nieuw, Keynesiaans of klassiek, in wezen niets nieuws te melden hebben over het coördinatievraagstuk: uiteindelijk zorgen flexibele lonen en prijzen er bij assumptie voor dat alles goed komt en daarmee is de kous af. Deze

¹¹ Waarmee, zie ook Morgenstern (1972), ten onrechte de indruk wordt gewekt dat het coördinatievraagstuk is "opgelost". Voor een uitgebreid overzicht van de moderne macro-economische scholen en het Keynesiaanse gehalte van deze scholen zij verwezen naar van Ees en Garretsen (1990, 1993). Zie Mankiw en Romer (1991) voor een bundeling van de belangrijkste nieuw-Keynesiaanse ideeën en zie Diamond (1994, hfd. 4) voor een alternatieve analyse van de micro-fundering van de Keynesiaanse macro-economie en de moeilijkheden om standaard macro-modellen, zoals het IS/LM model, aldus te "funderen". Hines (1976) en Snippe (1986) komen tot eenzelfde conclusie als schrijver dezes over het klassieke karakter van de moderne macro-economische theorieën.

conclusie roept, zeker gezien vanuit mijn leerstoel, twee belangrijke vragen op:

1. waar komt dan de theoretische aantrekkingskracht van de algemene evenwichtsanalyse vandaan?
2. is, met name vanuit het beleidsperspectief, deze beperkte kijk op het coördinatievraagstuk al dan niet een probleem?

In het resterende gedeelte van mijn rede zal ik proberen deze twee vragen te beantwoorden.

3. De algemene evenwichtsanalyse en het vertrek van de veilingmeester

De dominante positie binnen de economische theorie van de algemene evenwichtsanalyse heeft te maken met het feit dat deze analyse een antwoord geeft op de aan het coördinatievraagstuk ten grondslag liggende vraag of het in theorie mogelijk zou zijn dat in een economie waarin elk individu zijn doelstellingsfunctie maximaliseert er een optimaal evenwicht voor de economie als geheel bestaat. Sinds de dagen van Walras, grondlegger van de algemene evenwichtsanalyse, hadden economen weliswaar reeds het idee dat zo'n evenwicht mogelijk zou zijn, maar het lukte pas vanaf de jaren vijftig om formeel (dat is wiskundig) te bewijzen dat er onder betrekkelijk algemene omstandigheden een stelsel van relatieve prijzen bestaat waarbij sprake is van een dergelijk evenwicht. Uitgaande van de twee pijlers van de algemene evenwichtsanalyse, de aanname van rationeel gedrag en de aanname dat er altijd sprake is van een evenwicht, en uitgaande van een aantal noodzakelijke voorwaarden als het bestaan van volledige mededinging, kon het formele existentiebewijs van de onzichtbare hand worden gegeven¹². Dit is, het zij met nadruk gesteld, een belangrijk resultaat omdat als 't puntje bij 't paaltje komt, dit het enige harde bewijs is dat economen kunnen aanvoeren ter rechtvaardiging van het idee dat het prijsmechanisme in een markteconomie voor een optimale coördinatie kan zorgen. Er zijn evenwel twee fundamentele problemen die het belang van deze conclusie ogenblikkelijk weer relativiseren. In de eerste plaats zijn de voorwaarden waaraan moet worden voldaan dermate strikt, dat zonder meer kan worden gesteld dat aan al deze voorwaarden in de werkelijkheid nooit is voldaan. In de tweede plaats gaat het slechts om een existentiebewijs. Op de vraag *hoe* dit optimale evenwicht dan wordt bereikt,

¹² Een andere belangrijke voorwaarde is dat er per individu voor elke mogelijke "state of the world" een termijnmarkt bestaat; er moet met andere woorden sprake zijn van een volledig stelsel van termijnmarkten. Bovendien wordt uitgegaan van concave doelstellingsfuncties en wordt aangenomen dat de verzamelingen van productie- en consumptiemogelijkheden convex zijn.

heeft de algemene evenwichtsanalyse geen antwoord, behalve dan door een *deus ex machina* aan te roepen als de onzichtbare hand of de door Walras zelf geïntroduceerde veilingmeester¹³. Hiermee komen we echter in een cirkelredenering terecht: om te laten zien hoe de onzichtbare hand werkt, roepen we de onzichtbare hand zelf aan. Ondanks het fraaie existentiebewijs blijft dus evenals in de vooroorlogse klassieke theorie gelden dat de coördinatie domweg wordt verondersteld: er zijn individuen die hun nut of winst proberen te maximaliseren en een buiten de theorie gelegen kracht als de metafoor van de veilingmeester zorgt op de een of andere wijze voor de best denkbare coördinatie van al die individuele plannen. In een dergelijke wereld zijn zaken als conventies en instituties feitelijk overbodig om coördinatie tussen vragers en aanbieders tot stand te brengen, aangezien er al een coördinerend mechanisme is in de vorm van een fictieve veilingmeester.

Wat doet die niet-bestaande veilingmeester, het virtuele superbrein van de economie, dan zogenaamd? In hoofdzaak twee dingen, namelijk het bepalen van de evenwichtsprijzen waartegen geruild wordt en daarnaast vaststellen wie er met wie ruilt. Stel nu echter dat, zoals in de werkelijkheid uiteraard het geval is, deze veilingmeester er niet is. Veel recent theoretisch onderzoek laat overduidelijk zien dat in varianten van het algemene evenwichtsmodel waarin de veilingmeester het toneel heeft verlaten er meerdere evenwichten mogelijk zijn. Er is dan, in wat inmiddels als de theorie van de coördinatiefouten bekend staat, een coördinatieprobleem ("hoe maken we elkaar duidelijk welk evenwicht het beste is en hoe geraken we in dat evenwicht")¹⁴. Dat probleem kan niet worden opgelost door het prijsmechanisme omdat in de algemene evenwichtsanalyse, indachtig Hayek (1937), alle prijzen per definitie reeds evenwichtsprijzen zijn: individuen kunnen als het ware niet via prijzen zodanig met elkaar communiceren dat de optimale coördinatie wordt gerealiseerd¹⁵. Kortom, een vrijelijk werkend prijsmechanisme stuurt de individuen niet in de richting van een bepaalde coördinatie-uitkomst, daarvoor is blijkbaar meer nodig. Met andere woorden, en dat is, zoals gezegd, een essentieel punt in het werk van Keynes en Hayek uit "1937", de economische theorie ziet zich *alsnog* voor de vraag geplaatst hoe in een markteconomie de

¹³ Zie Kuipers (1995) voor een uitleg van plaats en taak van de veilingmeester in de algemene evenwichtsanalyse.

¹⁴ Cooper en John (1988) is een essentiële referentie. De theorie van de coördinatiefouten vormt een onderdeel van de nieuw-Keynesiaanse stroming, maar in deze theorie hangen de "Keynesiaanse" uitkomsten nadrukkelijk niet af van de mate van loon- of prijsstarheid (zie bijvoorbeeld ook Howitt, 1990).

¹⁵ Het bedoelde probleem kan ook niet worden opgelost door de gangbare veronderstellingen ten aanzien van de verwachtingsvorming. De aanname van *perfect foresight* of rationale verwachtingen impliceert, wederom indachtig Hayek (1937), eveneens dat alleen evenwichtssituaties worden geanalyseerd (zie ten aanzien van het evenwichtskarakter van de verwachtingsvorming bijvoorbeeld Frydman en Phelps, 1983, Hoover, 1988 of Janssen, 1993).

economische agenten zelf voor coördinatie van hun activiteiten zorgen. De hedendaagse economische theorie is zo gedwongen haar basis-raamwerk, de algemene evenwichtsanalyse, verder aan te passen teneinde deze vraag te kunnen beantwoorden. Met het vertrek van de veilingmeester kan niet worden volstaan.

Deze aanpassingen zijn zeer verschillend van aard en variëren van het analyseren van ingewikkelde zaken als leergedrag en padafhankelijkheid tot het onderzoeken van de totstandkoming van regels en instituties¹⁶. Veelal zijn deze theoretische exercities gebaseerd op het idee van onvolledige informatie, maar waar het mij hier om gaat is dat de uitkomsten van deze "highbrow" economie aangeven dat hoe meer de analyse zich aan de algemene evenwichtsanalyse en dus aan de wereld van de opgelegde coördinatie weet te ontworstelen, hoe duidelijker het wordt dat coördinatie niet louter en alleen via het prijsmechanisme plaatsvindt en dat de markt slechts één voorbeeld van een institutie is. Bij gevolg is het niet langer evident dat een markteconomie als geheel in de regel gebaat is bij meer prijsflexibiliteit dan wel meer marktwerking. Met andere woorden, volledige prijsflexibiliteit is slechts optimaal als er voor de individuen niets te coördineren valt. Als het raamwerk van de algemene evenwichtsanalyse helemaal overboord wordt gezet en niet van onvolledige informatie, maar veel verstrekkender, van het bestaan van fundamentele onzekerheid wordt uitgegaan, is enige mate van (prijs)starheid niet alleen onontkoombaar maar zelfs noodzakelijk voor het functioneren van een markteconomie¹⁷. Bovendien is het dan zeer zeker rationeel voor individuen om het prijsmechanisme niet voor al hun transacties aan te wenden. Dit laatste inzicht is overigens niet nieuw maar werd in essentie reeds door Ronald Coase in, jawel, 1937 in de economische literatuur geïntroduceerd.

¹⁶ Bij veel van deze aanpassingen wordt direct of indirect gebruik gemaakt van de inzichten uit de speltheorie, zie bijvoorbeeld Janssen (1993). In van Ees en Garretsen (1995) wordt nader ingegaan op het nut van de speltheorie bij de analyse van het ontstaan en de stabiliteit van coördinerende mechanismen en wordt betoogd dat de speltheorie zelf gebukt gaat onder het juk van te veel evenwichten of, in de woorden van Kreps (1990), *too many equilibria and no way to choose*. Ook de erkenning dat er geen volledig stelsel van termijnmarkten bestaat (een van de noodzakelijke voorwaarden voor het eerdergenoemde existentiebewijs van de onzichtbare hand) noopt overigens tot aanpassingen als de introductie van padafhankelijkheid, zie bijvoorbeeld Hahn (1989).

¹⁷ Volledige prijsflexibiliteit valt met andere woorden alleen te prefereren als er op elk moment bij elk individu of bij een hogere macht als een veilingmeester sprake is van volledige kennis. Volledige kennis in de zin dat alle nieuwe informatie te allen tijde ogenblikkelijk kosteloos en moeiteeloos kan worden verworven en verwerkt, zodanig dat de individuen ook direct op basis van deze additionele informatie kunnen en zullen handelen en er onverwijld een nieuw evenwicht ontstaat (als een terzijde zij hierbij nog opgemerkt dat men zich kan afvragen wat er in geval van volledige kennis voor de individuen te handelen valt). Heiner (1983) biedt een fraaie analyse van de relatie tussen inflexibiliteit en besluitvorming onder fundamentele onzekerheid.

Al met al geeft het moderne theoretische onderzoek naar een wereld waar de coördinatie niet van buitenaf wordt opgelegd en er vele coördinatie-uitkomsten mogelijk zijn aan dat alsnog op de theoretische inzichten uit 1937 over het coördinatievraagstuk moet worden voortgebouwd, waarmee weer een cirkel à la Robertson rond zou zijn.

4. Het economisch beleid en institutionele veranderingen

Wellicht dat de aanwezige beleidsmakers zich ondertussen afvragen of het voorgaande slechts academische haarkloverij is of dat een en ander ook beleidsrelevant is. Naar mijn mening heeft het voorgaande stellig belangrijke implicaties voor het economisch beleid. Om dit duidelijk te maken is het in navolging van Tinbergen nuttig onderscheid te maken tussen (kwantitatieve) beleidsvragen waarbij de structuur van de economie, dus de som van alle regels, normen en instituties, als gegeven kan worden beschouwd en (kwalitatieve) beleidsvragen waarbij het juist om wijzigingen in de economische structuur gaat¹⁸. Als de structuur van de economie als gegeven kan worden beschouwd, betekent dit in feite dat het coördinatievraagstuk grotendeels naar de achtergrond verdwijnt. Het gaat dan met name om beleidsvragen waarbij de beleidsmaker wil weten, aangenomen dat de regels van het economische spel vastliggen, wat het effect is van een verandering in een bepaalde (beleids)variabele op andere economische variabelen. Hierbij kan zeer wel gebruikt worden gemaakt van klassieke of meer Keynesiaans getinte modellen, zonder dat dan het ontbreken in die modellen van een expliciete analyse van het coördinatievraagstuk een probleem hoeft te zijn. Het is nuttig om te weten wat gemiddeld gesproken het effect zal zijn van een mutatie in bijvoorbeeld de geldhoeveelheid op het prijspeil of het inkomen en dergelijke door econometrische modellen ondersteunde empirische ervaringsfeiten vormen de basis van het macro-economische beleid. Het blijft echter zelfs ook in deze situatie belangrijk te bedenken dat de economische structuur nooit en te nimmer daadwerkelijk vastligt, al was het alleen maar, zoals de welbekende kritiek-Lucas aangeeft, omdat het gedrag van de particuliere sector mede verandert onder invloed van het (verwachte) beleid. Het genoemde onderscheid in typen beleidsvragen moet dan ook als een gradueel onderscheid

¹⁸ In Tinbergen (1956) worden naast structurele beleidsvragen (qualitative policy) en beleidsvragen die uitgaan van een gegeven economische structuur (quantitative policy) ook nog economische hervormingen (reforms) onderscheiden. In het navolgende worden economische hervormingen ook tot de structurele beleidsvragen gerekend, zodat de in de tekst genoemde tweedeling resulteert.

worden gezien¹⁹. Toch is het voor beleidsmakers, gegeven dat hun kennis over de economische werkelijkheid beperkt is, zeer raadzaam zich niet bij voortdoring bezig te houden met mogelijke veranderingen in de economische structuur. De onvolledigheid van hun kennis verklaart waarom bij de meeste macro-economische beleidsvragen als een soort *short cut* dan ook veelal van mogelijke veranderingen in de economische structuur wordt geabstraheerd. Naar mijn mening zijn in dat verband de door Keynes in 1937 geformuleerde vuistregels voor het economisch handelen onder onzekerheid ook op beleidsmakers van toepassing²⁰. Dat wil in dit geval zeggen:

1. veronderstel dat het heden een goede voorspeller is van de toekomst;
2. extrapoleer vervolgens het heden naar de toekomst;
3. conformeer je daarbij als relatief onwetende individuele beleidsmaker aan de gemiddelde beleidsopvatting ter zake.

Conformistisch gedrag leidt tot conventies, en zoals bij elke conventie kan de heersende opinie over een bepaalde beleidskwestie plotseling omslaan, met name als het besef doordringt dat door de veranderingen in de economische structuur de bestaande opvattingen over de feitelijke werking van de economie niet langer relevant zijn. De neiging tot het gebruik van conventies valt voor wie de ontwikkelingen op de valutamarkt volgt, bijna elke dag te bewonderen in kranten als de *Financial Times* of het *Financieel Dagblad*. Uit onderzoek is genoegzaam bekend dat, zeker op de korte termijn, wisselkoersontwikkelingen een volstrekt willekeurig patroon volgen, maar altijd lukt het de "valuta-watchers" weer om reeds de volgende dag gezamenlijk een sluitende economische verklaring voor de wisselkoersmutaties van de voorgaande dag op te hoesten. Een gecoördineerde verklaring die meestal, voor zolang het duurt (in ieder geval tot de volgende dag) tot trend wordt gebombardeerd, en een verklaring waaraan een ieder zich in principe wil conformeren omdat, in alle eerlijkheid, niemand daadwerkelijk weet wat maakte dat de Amerikaanse dollar op donderdag 23 januari 1997 acht-honderdste cent daalde ten opzichte van de gulden²¹.

¹⁹ Dit betekent overigens wel dat het onderscheid tussen beleidstheorieën over zogezegd de *regels* van het economische spel en die over het *spel* zelf ook gradueel is. Theorieën, zoals bijvoorbeeld de public choice benadering van een econoom als Buchanan, die zich toeleggen op de regels zijn niet "neutraal" om dat achter deze regels dikwijls een visie op de werking van de economie schuil gaat. Daartegenover staat dat in beleidstheorieën die zich, gegeven de regels, toeleggen op (discretionaire) beleidsvragen vaak niet wordt meegenomen dat beleidsmaatregelen dusdanige lange termijn effecten kunnen hebben dat de economische structuur zich wijzigt. Uitgaande van de samenhang tussen beide typen beleidstheorieën is Dixit (1996) een recente poging tot een synthese.

²⁰ Zie in het bijzonder Keynes (1937, blz. 114).

²¹ Zie Kirman (1995) voor een analyse van zogenoemd kuddegedrag op financiële markten en de mogelijkheid dat de wisselkoersen bij tijd en wijle volstrekt niet door de economische fundamentals worden bepaald.

Er zijn echter beleidsvragen waarbij het op voorhand overduidelijk is dat de economische structuur niet als gegeven kan worden beschouwd, simpelweg omdat het economische vraagstuk in kwestie betrekking heeft op institutionele veranderingen, dat wil zeggen op veranderingen in de *regels* van het economische spel. Vraagstukken die in deze categorie thuishoren zijn het functioneren van de Europese economie na invoering van de EMU, de gevolgen van de voortschrijdende internationalisering, de transitie van plan- naar markt-economie in Oost-Europa of, dichter bij huis, de effecten van een vergrote marktwerking op de Nederlandse economie. Bij deze onderwerpen breekt zich wat in het voorgaande reeds uitvoerig uiteen is gezet, namelijk dat de gangbare economische theorievorming, voor zover impliciet dan wel expliciet voortbouwend op het algemene-evenwichts-raamwerk, geen daadwerkelijke analyse biedt van het coördinatievraagstuk anders dan dat de coördinatie simpelweg wordt verondersteld en dat ze in geval van volledige prijsflexibiliteit optimaal is. Dit heeft twee belangrijke gevolgen daar waar het institutionele veranderingen betreft. In de eerste plaats is het zeer moeilijk (zo niet onmogelijk) met behulp van de gangbare economische theorie algemene uitspraken te doen over de wijze waarop institutionele veranderingen zullen uitwerken; in tegenstelling tot wat niet zelden beweerd wordt (zie hierna), is de economische theorie in dat opzicht sterk onderontwikkeld. Niet alleen weet ze niet goed raad met ontstaan en betekenis van regels, normen en instituties, maar met institutionele verandering- hoe transformeert een economie van plan- tot markt-economie- kan de theorie nog minder uit de voeten. In de tweede plaats is het vanwege het feit dat de coördinatie bij assumptie wordt opgelegd en optimale coördinatie wordt geassocieerd met een onbelemmerd werkend prijsmechanisme, verleidelijk om bij dit soort structuurproblemen wel met het beleidsantwoord op de proppen te komen dat een ontwikkeling in de richting van meer prijsflexibiliteit, ofte wel meer marktwerking, in ieder geval de beste strategie vormt.

Hoe dienen beleidsmakers en ook wetenschappers dan wel om te gaan met institutionele veranderingen? Niet door een alles omvattende visie of theorie te willen ontwikkelen, maar door per institutionele verandering na te gaan in hoeverre het bestaande beeld of model van de werking van de economie aanpassing behoeft²². Een dergelijke aanpak sluit overigens naadloos aan bij

²² De recente discussie over de implicaties van neerwaartse starheid van geldlonen, aangezwengeld door Akerlof, Dickens en Perry (1996), vormt hiervan een aardige illustratie. Ervan uitgaande dat de geldlonen neerwaarts star zijn (een absolute daling van het geldloon komt inderdaad niet of nauwelijks voor) stellen sommige economen dat de in de laatste jaren in bepaalde landen onder meer via allerlei institutionele veranderingen nagestreefde lage tot zeer lage inflatie de werkloosheid opdrijft (zie ook Fortin, 1996). Bij rigide geldlonen zou dan een poging de inflatie tot (bijna) 0% terug te dringen de reële lonen doen toenemen en deze kostenstijging doet de werkloosheid toenemen. Als dit beeld zou kloppen, moeten de in paragraaf 2 genoemde opvattingen over het natuurlijke karakter van de productie en werkgelegenheid op de helling en

de omschrijving die Keynes in, helaas, 1938, gaf van de economische wetenschap: "Economics is a science of thinking in terms of models joined to the art of choosing models which are relevant to the contemporary world. It is compelled to be this, because, unlike the typical natural science, the material to which it is applied is, in too many respects, not homogenous through time" (Keynes, 1973, p. 296). Meer in het algemeen geldt dat bij de analyse van institutionele veranderingen een strikt economische invalshoek te beperkt is. Niet alleen omdat de economische theorie moeite heeft met het analyseren van institutionele veranderingen, maar ook omdat bij de vormgeving van de economische structuur allerlei politieke en bestuurskundige aspecten ook een, soms dominante, rol spelen²³. Het moge duidelijk zijn dat het voor de coördinatie wel degelijk uitmaakt hoe de machtsverhoudingen in de samenleving liggen en wat de plaats en de taak van de overheid is. De analyse van de institutionele inrichting van een samenleving hoort daarmee in ieder geval thuis op het gebied van de politieke economie, en ik zou daaraan willen toevoegen dat een dergelijke analyse, in de beste traditie van de Nijmeegse faculteit der beleidswetenschappen, discipline-overstijgend is.

behoeven in het bijzonder de noties dat er op lange termijn geen verband is tussen inflatie en werkloosheid en de werkloosheid zich dan op haar natuurlijke niveau bevindt (de ruggegraat van het macro-model uit de leerboeken), aanpassing (Akerlof, Dickens en Perry, 1996, p.32). Kortom, de door institutionele veranderingen als het onafhankelijk(er) maken van de centrale bank of het in de wet opnemen van de doelstelling van prijsstabiliteit geïnitieerde poging tot zeer lage inflatie noopt in deze visie mogelijk tot een herziening van het gangbare verband tussen economische variabelen in casu de inflatie en de werkloosheid, de Phillips curve. Er is evenwel ook een andere interpretatie van de mogelijke invloed van de genoemde institutionele veranderingen op een macro-economische relatie als de Phillips-curve mogelijk. Als de inflatie in tegenstelling tot wat in veel landen in de naoorlogse periode het geval was daadwerkelijk voor langere tijd zeer laag zou blijven, valt volgens critici van de studie van Akerlof, Dickens en Perry (1996) niet uit te sluiten dat de huidige neerwaartse rigiditeit van de geldlonen in de toekomst zal verdwijnen. Dit zou betekenen dat de bovengenoemde standaardopvatting over de lange termijn relatie tussen inflatie en werkloosheid geen aanpassing behoeft omdat de mede door institutionele veranderingen tot stand gekomen structureel lage inflatie de neerwaartse flexibiliteit van de geldlonen kan vergroten. Kuipers (1991) en Garretsen en Lensink (1989) vinden overigens voor respectievelijk de jaren dertig en de tweede helft van de jaren tachtig enige aanwijzingen voor het bestaan van neerwaartse loonstarheid in Nederland.

²³ De ratio van de voorgenomen economische en monetaire unie (EMU) vormt hiervan een voorbeeld (zie Lieshout, 1996). Zonder expliciete aandacht voor de politieke factoren die bij deze totstandkoming een rol spelen, is een analyse van de EMU uiterst onvolledig. Zie de Jong (1995) voor een analyse van de vraag hoe langs politieke weg in de EMU economische beleidsaanpassingen zouden kunnen worden gerealiseerd.

5. Institutionele veranderingen: twee voorbeelden

De problemen die kunnen ontstaan als institutionele veranderingen worden bekeken door de bril van een theorie die niet goed weg weet met instituties, zal ik kort illustreren aan de hand van twee voorbeelden.

Het eerste voorbeeld betreft de transitie van plan- naar markteconomie in de voormalige Oostbloklanden. Het transformatieproces in Oost-Europa vormt in zekere zin voor economen een uniek experiment, omdat in de praktijk kan worden waargenomen wat het betekent om een markteconomie (letterlijk) van de grond af op te bouwen. Sinds de ineenstorting van het communisme hebben "Westerse" economen dan ook *en masse* gevraagd en ongevraagd de beleidsmakers in Oost-Europa bestookt met adviezen over de te volgen weg van plan naar markt. Zoals Hayek echter reeds in de jaren dertig opmerkte is het in dat verband enigszins ironisch te noemen dat er in de algemene evenwichtsanalyse, zoals gezegd uiteindelijk de steunpilaar van de moderne economische theorie, een fictieve veilingmeester rondloopt die dezelfde rol vervult als de centrale planner in een centraal geleide economie²⁴. Dit geeft aan dat de gangbare economische theorie van beperkte waarde is als het om het transitie-vraagstuk gaat. De transitie van plan naar markt is een *proces* en over de manier hoe dat proces van institutionele verandering zal moeten verlopen, heeft de economische theorie weinig te melden. Desondanks, het is reeds eerder gememoreerd, kan de verleiding vaak niet worden weerstaan om met de economische theorie in de hand de betrokken economieën aan te bevelen zo snel en zo volledig mogelijk de planeconomie om te zetten in een markteconomie²⁵. Deze "alles in 1 klap" of *Big Bang* benadering kan zeker zinvol zijn, maar ze verliest direct haar vermeende superioriteit ten opzichte van een meer geleidelijke transitie als wordt erkend dat de werkelijkheid anders in elkaar steekt dan de wereld van de veilingmeester suggereert. Als bijvoorbeeld wordt aangenomen dat de effectiviteit van de transitie in positieve zin afhangt van de politieke steun van de economische agenten voor het hervormingsproces, is het niet zonneklaar dat een *Big Bang* benadering de voorkeur verdient. Deze politieke component is zeker belangrijk, omdat de transitie tijd kost en onvermijdelijk gepaard gaat met voor bepaalde groepen burgers pijnlijke maatregelen. In dat geval doet, om de steun voor de economische hervormingen te garanderen, de volgorde (*sequencing*) van de te nemen maatregelen er wel degelijk toe en kan een *Big Bang* benadering

²⁴ Caldwell (1988) biedt een heldere analyse van zowel Hayeks bijdrage in de jaren dertig aan het Calculatiedebat over de (on)zin van een planeconomie als van de relatie tussen die bijdrage en Hayeks opvattingen over het coördinatievraagstuk.

²⁵ Zie Van Ees en Garretsen (1994a) voor een analyse van het nut van de gangbare (lees neoklassieke) economische theorie voor de analyse van de transitie in Oost-Europa.

ongewenst zijn²⁶. Het punt waar het mij hier (wederom) om te doen is, is dat in een wereld waar individuen zelf mede moeten beslissen over de coördinatie van hun activiteiten en dus over de institutionele inrichting van hun economie, een *Big Bang* strategie, gericht op het spoorlags invoeren van een marktconomie, mogelijk niet alleen voor- maar ook nadelen heeft. De keuze voor een dergelijke strategie kan derhalve niet voortkomen uit een bij voorbaat vaststaande superioriteit van die benadering, maar moet zijn gebaseerd op een duidelijke afweging van de economische en niet-economische voor- en nadelen.

Het tweede voorbeeld van een beleidskwestie die bij uitstek betrekking heeft op institutionele verandering, betreft de vraag of de Nederlandse economie kampt met een gebrekkige marktwerking of dynamiek. Sinds de beginjaren negentig wordt met name door de Ministeries van Economische Zaken en Financiën, maar ook door academische economen in woord en geschrift de boodschap uitgedragen dat de marktwerking in Nederland als te gering moet worden gekwalificeerd²⁷. De reden hiervoor wordt gezocht in allerlei institutionele starheden, die een efficiënte(re) werking van het prijsmechanisme in de weg zouden staan. Recent zijn onder andere vanuit de academische hoek enige kritische kanttekeningen bij deze beleidsvisie geplaatst²⁸. Kanttekeningen, die nauw aansluiten bij wat zojuist is gezegd over de problemen die de economische theorie ondervindt als het om institutionele veranderingen gaat. Wat staat niet ter discussie? Om te beginnen is het duidelijk dat de Nederlandse economie zoals elke marktconomie gebaat is bij een goede marktwerking plus bijbehorende prijsflexibiliteit. Het zou ook best zo kunnen zijn dat een vergroting van de flexibiliteit van onze economie op termijn gunstig uitpakt. Tot zover echter de consensus. Wat echter naar mijn mening, in een wereld waar de coördinatie van economische activiteiten om gegronde redenen niet uitsluitend via het prijsmechanisme verloopt, ook evident is, is dat een marktconomie behoefte heeft aan regels en instituties die welhaast per definitie een zekere (prijs)starheid impliceren. Dit betekent dat in de onderbouwing van het beleid gericht op meer marktwerking een afweging zou dienen plaats te vinden van de voor- en nadelen van dat beleid.

²⁶ Zie voor het belang van sequencing bijvoorbeeld Dewatripont en Roland (1992, 1993). Rodrik (1996) concludeert in een recent overzichtsverhaal over economische transformatie en de rol die economen als beleidsadviseur hierbij spelen dat "most economists have now come to the realization that good economic advice requires an understanding of the political economy of the situation (...) the bad news is that the habit of attributing myopia or irrationality to political actors -whether explicitly or, more often, implicitly- persists" (Rodrik, 1996, blz. 38).

²⁷ Een inventarisatie van al deze bijdragen voert hier te ver, maar als ik mij beperk tot het afgelopen jaar kan worden verwezen naar bijvoorbeeld Van Bergeijk et al (1996), Geelhoed (1996), Koedijk en Kremers (1996a) en Van Hulst (1996).

²⁸ Zie met name van Waarden (1995), Kuipers (1996), Kuper en Kuipers (1996), Hoogduin (1996) en, toegespitst op de nieuwe mededingingswet, Van der Ploeg (1996).

Ontkennen dat er in dat kader sprake is van een zekere *afruil* valt theoretisch alleen te onderbouwen als expliciet, dan wel, wat vaker het geval is, impliciet wordt uitgegaan van het soort algemeen evenwichtsmodel waarbij meer prijsflexibiliteit bij assumptie beter is, volledige mededinging de norm is, en de coördinatie van economische activiteiten geen nadere analyse vergt. Dat dit gebeurt blijkt uit de gehanteerde analysemethoden, die variëren van het construeren van reguleringsindices voor de gehele economie tot het gebruik van algemene evenwichtsmodellen. Als ik mij voor het gemak tot de laatste benadering beperk, moge het inmiddels duidelijk zijn dat het doorrekenen van de voordelen van meer prijsflexibiliteit met dergelijke modellen een vorm is van het konijn in de hoed stoppen²⁹. Of, met andere woorden, analyses waarin aan het bestaan van rigiditeiten, of meer algemeen, regulering, alleen maar nadelen worden toegekend, zijn niet bijzonder geschikt ter fundering van de wens tot meer marktwerking. Vooral niet als wordt bedacht dat een economie gebaat is bij enige mate van zelfregulering, regulering die niet door de overheid wordt opgelegd. Dit alles is niet in de eerste plaats een probleem voor de beleidsmakers in Den Haag, maar vooral voor de economische wetenschap omdat er domweg geen voldoende uitgewerkte algemene reguleringstheorie voor dit soort vraagstukken bestaat.

Naar mijn mening kan hooguit op gedesaggregeerd niveau via case studies, waarbij de markt in kwestie helemaal wordt ontleed, enigszins worden bepaald hoe meer marktwerking of deregulering zou uitpakken. Maar zelfs dan is het lastig, zoals de recente discussies onder economen over uiteenlopende zaken als de taxiprijs of de prijs van geneesmiddelen aangeven, om tot heldere conclusies te komen, juist omdat er geen maatstaf is die per geval kan bepalen hoeveel marktwerking "genoeg" is³⁰. Deze maatstaf is er niet voor de taximarkt, laat staan voor de Nederlandse economie als geheel³¹.

²⁹ Ik realiseer mij, zie Van Bergeijk en Haffner (1996), dat er naast het gebruik van algemene evenwichtsmodellen ook via andere methoden, zoals het meten van de winstgevendheid of de concentratie-ratio's voor allerlei deelmarkten van de economie, onderzoek wordt gedaan naar de (gewenste) mate van marktwerking. In navolging van Hoogduin en Swank (1996, p.57) lijkt echter in deze studies de visie op marktwerking niet wezenlijk anders te zijn dan de visie hierover die ten grondslag ligt aan het algemeen evenwichtsmodel. Zie Van Bergeijk, Haffner en Waasdorf (1993) voor het gebruik van een algemeen evenwichtsmodel voor de bepaling van de effecten van een vergrote marktwerking.

³⁰ De conclusie dat alleen case studies soelaas bieden, wordt ook aangevoerd als kritiek op de (geaggregeerde) reguleringsindices in Koedijk en Kremers (1996b, zie p. 462). Het vraagstuk van "genoeg" marktwerking en van mogelijke *trade offs* komt, als niet alleen naar de efficiëntie van coördinerende mechanismen, maar ook naar doelstellingen als rechtvaardigheid of rechtsgelijkheid wordt gekeken, nog pregnanter naar voren (Bovenberg en Teulings, 1996).

³¹ Dat er overigens, wellicht onbewust, in het Haagse en ook daarbuiten wel degelijk ook aandacht is voor de voordelen van buiten het prijsmechanisme omgaande coördinatie blijkt uit de recente geluiden waarbij de relatief goede prestaties van de Nederlandse economie in met name Europees verband worden toegeschreven aan de specifiek Nederlandse institutionele inrichting

6. Lessen voor theorie en beleid

Het voorbeeld over de marktwerking in Nederland maakt duidelijk dat er voor de economische wetenschap wat betreft de analyse van de institutionele inrichting van een markteconomie werk aan de winkel is. Ik heb aangegeven dat om op dat punt voortgang te boeken het werk van economen als Keynes en Hayek een inspiratiebron vormt. Hoe kan 60 jaar na 1937 op dit werk worden voortgebouwd? Wat het wetenschappelijke onderzoek betreft is het belangrijk ten aanzien van de drie centrale begrippen uit deze rede, marktwerking, coördinatie en instituties, het platgetreden pad van de opgelegde coördinatie te verlaten en in plaats daarvan tot een nadere uitwerking te komen van de aanzetten uit de jaren dertig over het coördinatievraagstuk. Er zijn vele manieren waarop dat kan. Als ik mij voor het gemak tot mijn eigen onderzoeksactiviteiten beperk, gaat het dan met name om onderzoek naar de invloed van financiële marktwerking op de bedrijfsinvesteringen en het monetaire beleid; om de bepaling van coördinatie-uitkomsten in lokatiemodellen met meerdere evenwichten; en, tot slot en meer toekomstgericht, om onderzoek naar de invloed van grootschalige institutionele veranderingen, zoals globalisering en de EMU, op de Europese economieën³². Dit laatste onderzoeksterrein vormt een belangrijk onderdeel van de facultaire onderzoeksprofilering en, in lijn met wat ik zo even heb beweerd over het belang van politieke economie, dergelijk onderzoek vraagt om interdisciplinaire samenwerking en dat is dan ook precies waar de Nijmeegse beleidswetenschappers mee bezig zijn.

Rest de vraag wat de economische wetenschap kan bijdragen aan het beleid. Om te beginnen kan, het is reeds gememoreerd, voor veel beleidsproblemen worden volstaan met de veronderstelling van een gegeven economische structuur. Hier zijn de onder andere met behulp van de econometrie verzamelde empirische ervaringsfeiten uitermate nuttig. Kortom, het soort problemen waarbij historische data van dienst zijn, omdat de wereld van morgen ongeveer gelijk zal zijn aan die van gisteren. Vervolgens kan de wetenschap het beleid behulpzaam zijn door te wijzen op logische inconsistenties, onjuiste weergave van theorieën, de boekhouding die niet klopt etc., dus door te wijzen op ondeugdelijk redeneren. Zo is het bijvoorbeeld overduidelijk dat

van de economie, het z.g. polder-model. Dit "model" wordt naast een verhoudingsgewijs sterke nadruk op marktwerking nu precies gekenmerkt door een prominente rol voor nadrukkelijk niet-marktconforme instituties en conventies die onder andere tot loonmatiging bijdragen en aldus de prestaties van de Nederlandse economie ten goede zouden komen.

³² Zie Van Ees en Garretsen (1994b), Van Ees, Garretsen, de Haan en Sterken (1996) en Garretsen en Swank (1997) ten aanzien van het onderwerp financiële marktwerking en Brakman en Garretsen (1993) en Brakman et al (1996) ten aanzien van het onderwerp van de coördinatie-uitkomsten in lokatiemodellen.

Paul Krugman met een variant op de in het begin van deze rede besproken samenstellingsfout, de discussie over globalisering een ander aanzien heeft gegeven door erop te hameren dat landen *niet* als waren zij bedrijven met elkaar concurreren. Diezelfde samenstellingsfout kan overigens ook worden gebruikt om vraagtekens te zetten bij het in bepaalde beleidskringen in zwang zijnde standpunt dat loonmatiging een geschikt instrument is in de nodig geachte beleidsconcurrentie tussen Europese landen. Het moge zo zijn dat loonmatiging gunstig heeft uitgepakt voor de Nederlandse economie, maar wat als alle Europese landen ons land op dit punt inderdaad zouden navolgen? Dan treedt op Europees niveau in ieder geval de complicatie op dat loonmatiging niet alleen de arbeidskosten maar ook de vraag naar producten doet dalen³³. Wellicht is de wetenschap als het om deugdelijk redeneren gaat zelfs voor het beleid van het grootste nut door in het onderwijs studenten, de toekomstige beleidsmedewerkers tenslotte, op dit terrein analytisch te bekwalamen. Wat betreft de beleidsvragen die van doen hebben met institutionele veranderingen geldt, zoals gezegd, dat het nut van de economie beperkter is. Bij gebrek aan een geschikt algemeen theoretisch raamwerk bestaat de bijdrage van de wetenschap hier voorsnog uit het per geval aangeven van de mogelijk opgetreden wijzigingen in de werking van de economie en de daaruit voortvloeiende beleidsimplicaties.

7. Terug naar 1937?

Aan het eind gekomen van het inhoudelijk deel van mijn rede kan de vraag uit de titel als volgt worden beantwoord. Een terugkeer in figuurlijke zin naar 1937 is zinvol om de huidige stand van zaken in de economische wetenschap in een beter perspectief te kunnen plaatsen en om een richting aan te geven voor de toekomstige ontwikkeling van de economische wetenschap³⁴. Een daadwerkelijke analyse van het coördinatievraagstuk leidt niet alleen tot nieuwe theorievorming, maar geeft naar mijn mening ook beter aan wat de economische wetenschap voor het beleid kan betekenen. Kortom, niet dat vroeger alles beter was, maar een terugblik naar *the years of high theory*, zo

³³ Zie Krugman (1996) voor de bedoelde samenstellingsfout ten aanzien van globalisering, Geelhoed (1997) voor een pleidooi voor loonmatiging als instrument in de Europese beleidsconcurrentie en Garretsen en Hoogduin (1994) voor de vraag hoe de samenstellingsfout kan worden gebruikt om het verschil tussen micro- en macro-economie te illustreren.

³⁴ Vergelijk met Mankiw (1992, blz. 560-561) die, als "aanvoerder" van de nieuw-Keynesianen, stelt dat kennis van het werk van Keynes zelf niet nodig is om tot een zinvolle Keynesiaanse theorie te komen. Dit verklaart wellicht mede waarom het er soms de schijn van heeft (zie paragraaf II van de rede) dat het werk van Mankiw c.s. meer met klassieke economen als Friedman of Lucas van doen heeft dan met *The General Theory* van Keynes.

heb ik U geprobeerd duidelijk te maken, leert ons vooral het nodige over de mogelijke toekomst van het economisch denken.

Literatuur

- Akerlof, G.A., W.T. Dickens en G.L. Perry, 1996, "The Macroeconomics of Low Inflation", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1:1996, blz. 1-76
- Bergeijk, P.A.G. van, Haffner, R.C.G. Haffner, P.M. Waasdorf, 1993, "Measuring the Speed of the Invisible Hand: the Macroeconomic Costs of Price Rigidity", *Kyklos*, 46, blz. 529-544
- Bergeijk, P.A.G. van, B.J. Sikken en J. van Sinderen, 1996, "De Regulering", *Economisch Statistische Berichten*, 5 juni 1996, blz. 504-507
- Bergeijk, P.A.G. van en R.C.G. Haffner, 1996, *Privatization, Deregulation and the Macroeconomy*, Edward Elgar
- Bovenberg, A.L. en C.N. Teulings, 1996, "Doelmatigheid, Rechtvaardigheid, Rechtsgelijkheid en Privacy", *Economisch Statistische Berichten*, 11 december 1996, blz. 1008-1012
- Brakman, S. en H. Garretsen, 1993, "The Relevance of Initial Conditions for the German Unification", *Kyklos*, 46(2), blz. 163-183
- Brakman, S., H. Garretsen, R. Gigengack, Ch. van Marrewijk en R. Wagenvoort, 1996, "Negative feedbacks in the Economy and Industrial Location", *Journal of Regional Science*, 36(4), blz. 631-651
- Caldwell, B., 1988, "Hayek's Transformation", *History of Political Economy*, 20, blz. 513-543
- Coase, R.H., 1937, "The Nature of the Firm", *Economica*, 4, blz. 386-405
- Cooper, R. en A. John, 1988, "Coordinating Coordination Failures", *Quarterly Journal of Economics*, 103, blz. 441-465
- Davis, J.B., 1994, *Keynes's Philosophical Development*, Cambridge
- Dewatripont, M. en G. Roland, 1992, "The Virtues of Gradualism and Legitimacy in the Transition to a Market Economy", *Economic Journal*, 102, blz. 291-300
- Dewatripont, M. en G. Roland, 1993, "The Design of Reform Packages under Uncertainty", *CEPR Discussion Paper*, nr. 860, Londen
- Diamond, P.A., 1994, *On Time, Lectures on Models of Equilibrium*, Cambridge
- Dixit, A.K., 1996, *The Making of Economic Policy: A Transaction-Cost Politics Perspective*, MIT Press, Cambridge
- Ees, H. van en H. Garretsen, 1990, "The Right Answers to the Wrong Question? An Assessment of the Microfoundations Debate", *De Economist*, 138, blz. 123-145

- Ees, H. van en H. Garretsen, 1993, "How to Derive Keynesian Results from First Principles", *De Economist*, 141(3), blz. 323-353
- Ees, H. van en H. Garretsen, 1994a, "The Theoretical Foundation of the Reforms in Eastern Europe", *Economic Systems*, 18(1), blz. 1-13
- Ees, H. van en H. Garretsen, 1994b, "Liquidity and Business Investment: Evidence from Dutch Panel Data", *Journal of Macroeconomics*, 16(4), blz. 613-629
- Ees, H. van en H. Garretsen, 1995, "Existence and Stability of Conventions and Institutions in a Monetary Economy", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 28, blz. 275-288
- Ees, H. van, H. Garretsen, L. de Haan en E. Sterken, 1996, "Investment and Debt Constraints: Evidence from Dutch Panel Data", *SOM Research Report*, 96E39, Groningen
- Fortin, P., 1996, "The Great Canadian Slump", *Canadian Journal of Economics*, 29(4), blz. 761-787
- Frydman, R. en E. Phelps (red.), 1983, *Individual Forecasting and Aggregate Outcomes, Rational Expectations Examined*, Cambridge
- Garretsen, H., 1992, *Keynes, Coordination and Beyond*, Edward Elgar, Aldershot
- Garretsen, H., 1993, "The Relevance of Hayek for Mainstream Economics", in J. Birner en R. van Zijp (red.), *Hayek, Co-ordination and Evolution*, Routledge, Londen, blz. 94-109
- Garretsen, H. en R.H. Lensink, 1989, "International Policy Coordination and European Wage Rigidity", *De Economist*, 137(1), blz. 76-91
- Garretsen, H. en L.H. Hoogduin, 1994, "Micro en Macro", *Economisch Statistische Berichten*, 23 november 1994, blz. 1069-1071
- Garretsen, H. en J. Swank, 1997, "The Effects of Interest Rate Changes on Monetary Transmission: A VAR Analysis for the Netherlands", *Journal of Macroeconomics*, te verschijnen
- Geelhoed, L.A., 1996, "Markt, Ordening en Sturing, Schuivende Posities" in A. Nentjes (red.), *Marktwerking versus Coördinatie*, preadviezen van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Utrecht, blz. 11-36
- Geelhoed, L.A., 1997, "Een Delta in Europa", *Economisch Statistische Berichten*, 1 januari 1997, blz. 4-8
- Hahn, F.H. (red.), 1989, *The Economics of Missing Markets, Information and Games*, Oxford
- Hayek, F.A., 1937, "Economics and Knowledge", herdrukt in F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Londen, 1949, blz. 33-54
- Hayek, F.A., 1945, "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, 35, blz. 519-530
- Hayek, F.A., 1946, "The Meaning of Competition", herdrukt in F.A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Londen, 1949, blz. 92-107

- Hayek, F.A., 1967, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Londen
- Hayek, F.A., 1973, *Law, Legislation and Liberty*, Londen
- Hayek, F.A., 1978, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Londen
- Heiner, R.H., 1983, "The Origin of Predictable Behaviour", *American Economic Review*, 73, blz. 560-596
- Hicks, J.R., 1937, "Mr. Keynes and the Classics", herdrukt in J.R. Hicks, *Money, Interest and Wages, Collected Essays on Economic Theory*, vol. II, Oxford, blz. 100-115
- Hines, A.G., 1976, "The 'Micro-Economic Foundations of Employment and Inflation Theory': Bad Old Wine in Elegant New Bottles", in G.D.N. Worswick, *The Concept and Measurement of Involuntary Unemployment*, Londen, blz. 58-83
- Hoogduin, L.H., 1991, *Some Aspects of Uncertainty and the Theory of a Monetary Economy*, Groningen
- Hoogduin, L.H., 1993, "Economie en Evolutie", in S. Brakman, H. Garretsen en S.K. Kuipers, *Met Jan Pen in Debat*, Amsterdam
- Hoogduin, L.H., 1996, *Konijn, Olifant of Konifant? Opzoek naar een andere Beschouwingwijze van Geld en Financiële Verschijnselen*, inaugurele rede, Groningen
- Hoogduin, L.H. en J. Swank, 1996, "Marktwerking versus Coördinatie: de Financiële Sector" in A. Nentjes (red.), *Markwerking versus Coördinatie*, preadviezen van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Utrecht, blz. 53-81
- Hoover, K.D., 1988, *The New Classical Macroeconomics*, Oxford
- Howitt, P., 1990, *The Keynesian Recovery and Other Essays*, New York
- Hulst, N. van, 1996, "De Baten van het Marktwerkingsbeleid", *Economisch Statistische Berichten*, 10 april 1996, blz. 316-320
- Janssen, M.C.W., 1993, *Microfoundations, A Critical Inquiry*, Londen
- Jong, E. de, 1995, *Heeft Wisselkoersbeleid Zin?*, inaugurele rede, Nijmegen.
- Keynes, J.M., 1936, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, The Collected Writings of John Maynard Keynes, vol. 7, Londen, 1973
- Keynes, J.M., 1937, "The General Theory of Employment", in The Collected Writings of John Maynard Keynes, vol. 14, Londen, 1973, blz. 109-124
- Keynes, J.M., 1973, *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, vol. 14, Londen
- Kirman, A., 1995, "The Behaviour of the Foreign Exchange Market", *Bank of England Quarterly Bulletin*, augustus
- Koedijk, C.G. en J.J.M. Kremers, 1996a, "Regulering en Groei in Europa". *Economisch Statistische Berichten*, 16 oktober 1996, blz. 848-852

- Koedijk, C.G. en J.J.M. Kremers, 1996b, "Market Opening, Regulation and Growth in Europe", *Economic Policy*, 23, blz. 423-469
- Kregel, J.A., 1976, "Economic Methodology in the Face of Uncertainty", *Economic Journal*, 86, blz. 209-225
- Kreps, D.M., 1990, *Game Theory and Economic Modelling*, Oxford
- Morgenstern, O., 1972, "Thirteen Critical Points in Contemporary Economic Theory: An Interpretation", *Journal of Economic Literature*, 10, blz. 1163-1189
- Krugman, P., 1996, *Pop Internationalism*, Cambridge
- Kuipers, S.K., 1991, *Marktwerving en Werkloosheid in Nederland in de Jaren Dertig en Tachtig*, Mededelingen KNAW, Amsterdam
- Kuipers, S.K., 1995, "Wanneer de Veilingmeester Faalt", *Economisch Statistische Berichten*, 11 oktober 1995, blz. 900-904
- Kuipers, S.K., 1996, "Coördinatie, Concurrentie en Doelmatigheid", in A. Nentjes (red.), *Marktwerving versus Coördinatie*, preadviezen van de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Utrecht, blz. 37-52
- Kuper, G.H. en S.K. Kuipers, 1996, "Minder Regulering, Meer Prestaties", *Economisch Statistische Berichten*, 4 december 1996, blz. 992-994
- Lieshout, R.H., 1996, *Een Waarljk Politiek Instrument, Frankrijk, Duitsland en de Integratie van Europa*, Coutinho, Bussum
- Mankiw, N.G. and P. Romer, 1991, *New Keynesian Economics*, vol. 1 en 2, Cambridge
- Mankiw, N. G., 1992, "The Reincarnation of Keynesian Economics", *European Economic Review*, 36(2/3), blz. 559-566
- Peil, J., 1995, *Adam Smith en de Economische Wetenschap, een Methodologische Herinterpretatie*, Tilburg
- Pen, J., 1991, "De Verticale Vraagcurve" in J.L. Bouma e.a. (red.), *Samenspel, Opstellen aangeboden aan Prof. dr. G.F.W.M. Pikkemaat*, Groningen, blz. 55-71
- Ploeg, F. van der, 1996, "Vijf Kanttekeningen bij de Nieuwe Mededingingswet", *Economisch Statistische Berichten*, 31 juli 1996, blz. 652-653
- Rodrik, D., 1996, "Understanding Economic Policy Reform", *Journal of Economic Literature*, 34, blz. 9-41
- Shackle, G.L.S., 1967, *The Years of High Theory*, Cambridge
- Smith, A., 1993, *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press, Oxford (oorspronkelijk 1776)
- Snippe, J., 1986, "Biedt de General Theory een nieuwe theorie?", *Maand-schrift Economie*, 50, blz. 400-411
- Tinbergen, J., 1956, *Economic Policy: Principles and Design*, Amsterdam.
- Waarden, F. van, 1995, "Breekt Nederland zijn Dijken door?", *Economisch Statistische Berichten*, 18 januari 1995, blz. 52-57